

Vajta Vilmos (1918-1998)

Emigráció és haza a teológus életében¹

A legtekintélyesebb nyugati magyar evangélikus teológus

Nem tűnik túlzónak ez a megállapítás,² ha pillantást vetünk az életútra.

Wagner Vilmos és Lütze Anna fiaként Kecskeméten született 1918. június 15-én. Ausztria Németországhoz csatolásakor, 1938 márciusában határozta el névmagyarosítását. A gimnáziumot Kecskeméten végezte, majd 1936-1940-ig a soproni evangélikus teológiai karon végzett tanulmányai után Raffay Sándor 1940-ben avatta lelkésszé. Budapesten, Soltvadkerten, Pestszentlőrincen és Újpesten segédlelkész, részben vallástanár. Állami ösztöndíjjal 1941 őszén Svédországba ment,³ ahol a stockholmi Zeneművészeti Főiskolán, majd 1942-től az uppsalai és a lundi egyetem teológiai karán folytatott tanulmányokat. 1947-ben licenciátusi fokozatot szerzett Lundban. Itt védte meg – 1952 decemberében – *Az istentisztelet teológiája Luthernál* című teológiai doktori értekezését, amely sokkal több, mint egy teológiai részkérdés vizsgálata.⁴ 1953-ban a lundi fakultás docense lett. 35 éves ekkor, s megválasztják a genfi székhelyű Lutheránus Világszövetség Teológiai Osztálya igazgatójává. E tisztségben 1953 és 1964 között működött. Majd az 1964-ben ugyancsak a világszövetség által létrehozott strasbourgi Ökumenikus Kutatóintézet professzora és igazgatója lett, 1981-ben történt nyugdíjazásáig. Ő kezdeményezte az 1956 óta rendszeresen megtartott Luther kongresszusokat. A II. Vatikáni zsinaton személyre szóló meghívás alapján az egyik ökumenikus megfigyelőként vehetett részt (1962-1965). Nemcsak ökumenikus párbeszédnek részvevője és tanácsadója volt évtizedeken át, hanem tudományos konferenciák és gyülekezeti alkalmak élvezetes, közérthető előadója.⁵

1 Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem jubileumi konferenciáján St. Georgen/Ausztria, 2009. április 30-án és a ETA évfolyam-találkozón, Révfülöp, 2009. május 13-án tartott előadás szerkesztett és kiegészített változata. Kézirat lezárása: 2009. július 6.

2 Borbándi Gyula: A Magyar Emigráció életrajza, 1945-1985. 354. o. Idézi Bogárdi Szabó István *Bevezetése* in Vajta: Amíg időnk van (1998), 5.

3 Nagy Gyula: Dr. Vajta Vilmos 1918-1998. *Evangélikus Élet* (LXIII/48) 1998. november 29. 3. o. szerint Berlinig együtt utaztak.

4 *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag: Stockholm, 1952. 375 o. (További kiadások: Göttingen 1954, Berlin 1958, 1959; Philadelphia, 1958; Tokyo, 1969.) Alaposan ismerteti és teológiailag értékeli Pröhle Károly: *Az istentisztelet teológiája Luthernél*. Dr. Vajta Vilmos könyve. *Lelkipásztor* (32) 1957/1-2, 49-53.

5 F. T. [id. Fabiny Tibor]: Bemutatjuk új tiszteletbeli doktorainkat. (IV.) *Evangélikus Élet* (LIV/42) 1989.

Visszavonulása után Svédországban élt, ahol 1998. október 21-én hunyt el.

Tehetségét és a lehetőségeket jól felhasználva nemcsak honfitársai szemében lett nagy, hanem megbecsülésben és ismertségben részesült a világ evangélikusságában és az ökumenében is.

A külföldön élő magyarok pásztora

Amikor a háborús események miatt magyar állami ösztöndíjának folyósítása megszűnt, a menekültek között végzett lelkigondozást és adminisztrációs munkát. A Svédországba került magyaroknak lapot szerkesztett, s e munkában született 1946-ban magyar nyelvű hittankönyve, a *Keresztyén hitélet*.⁶

A külföldön élő magyar evangélikus lelkészeknek ő tanácsolta, hogy ne szervezzenek exil- vagy emigráns egyházakat, hanem a befogadó ország egyházával karöltve igyekezzenek szolgálni az idegenbe szakadt magyar evangélikusok között. E lelkészeket az 1957 márciusában megalakult *Külföldön Élő Magyar Evangélikus Lelkigondozók Munkaközössége*, a KÉMELM fogta össze, melynek 1987-ig vezetője Vajta Vilmos volt. Rendszeres (háromévenként) tartott teológiai konferenciáikon 30-40 lelkész vett részt, s ő maga is több előadást tartott, amelyek nyomtatásban is megjelentek a KÉMELM folyóiratában, a *Koinoniában*, amelynek az 1957-es indulás óta 1990-ig szerkesztője is volt. Ismételten előadója volt a KÉMELM 1960-tól évenként rendezett húsvéti ifjúsági konferenciáinak is. Ő vetette fel 1957 márciusában egy külföldi evangélikus lap megjelentetésének gondolatát. Az ő javaslatára lett neve Útitárs, s mint a KÉMELM havi lapja, amely – alcíme szerint 1957-től a *Külföldön élő magyar evangélikusok lapja*, majd 1971 januárjától *Magyar evangéliumi lap* – a külföldi magyarok között az egyetlen egész Nyugat-Európát átfogó és 1957-től máig folyamatosan megjelenő lap. Ebben száznál több cikket írt irodalomról, filmről, teológiai, filozófiai és ökumenikus témákról.⁷ Hozzátehetjük: alapos tájékozottságról tanúskodva,⁸ ugyanakkor mindig közérthetően, lényegre törően biblikusan és reformátori szellemben.

október 15. 3. o. alapján.

6 Lund, 116 o. Vajta Vilmos nyomtatásban megjelent munkáinak jegyzékét (1944-1998) Terray László állította össze. Vö. Vajta: Amíg időnk van (1998), 259-279.

7 Terray László: „Újra” magyarul? Levél a szerkesztőhöz. Lelkipásztor (68) 1993/3, 84.

8 Hafenscher Károly: Vajta Vilmos újra magyarul. Lelkipásztor (68) 1993/1, 3.

A teológus

Az életrajz felidézett és idevonatkozó adatain túl elsősorban, de nem kizárólag két tanulmánya alapján kívánom bemutatni Vajta Vilmost, a teológust.⁹ Az egyik a pálya elejéről teológiai bemutatkozás, a másik a pálya végéhez közeledve visszatekintés és hagyakozás.

A doktori fokozat magyarországi elnyeréséhez ma már a felkészülés idején egyre inkább feltételül szabják a jelöltek tudományos közleményeit. Vajta Vilmos 1952 decemberében védte meg doktori értekezését. Publikációs jegyzékének tanúsága szerint eddig az időpontig csupán egyetlen idegen nyelvű írása jelent meg.¹⁰ Röviddel ezután, 1953. május 1-jei hatállyal a 35 éves fiatal doktort meghívták Genfbe a Teológiai Osztály igazgatói székébe.

Elég egyetlen pillantást vetni az értekezés tartalomjegyzékébe, hogy bárki meggyőződjék a döntés megalapozottságáról. Az ilyen írásművek esetében oly gyakran tapasztalható tudálékos aprólékoskodással, az áttekinthetetlen szerkezettel és a bonyolult hosszadalmassággal szemben másfél oldalon kristálytiszta képet kapunk a 350 oldalas tanulmány gondolatmenetéről.

Vajta nem liturgiátörténeti szempontból, nem az istentisztelet modern kori problémái felől, nem is gyakorlati nézőpontból közelít témájához. Történetkutatói tárgyilagossággal Luther teológiáját tárja fel és igyekszik megérteni s megértetni. Nem törekszik a következtetések megfogalmazására. Ez adja meg a tanulmány tárgyilagosságát és módszerbeli tisztaságát. S igazában ezzel segít hozzá, hogy az olvasó maga vegye számba mindennek a következményeit. „A Luther-kutatóknak és a liturgia történetíróinak eddig – írja ismertetőjében Pröhle Károly 1957-ben – nem sikerült kiemelni Luther tanításából azt a tételt, amely egységbe foglalja Luther kijelentéseit az istentiszteletről és ugyanakkor beleállítja a reformátori teológia összefüggésébe. Vajta Vilmos azonban biztos kézzel emeli ki az *első parancsolatot: Luther egész teológiájának és istentiszteletről alkotott felfogásának alaptételét.*”¹¹ Ez azt jelenti, hogy – amint Vajta írja, – Luther szerint

9 Vajta magyarul megjelent tanulmányait részletesen ismertette Fabiny Tibor (ifj.): Vajta Vilmos teológiai munkássága az ökumenéért. In Európa keresztútján. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem 33 éve. Szerkesztette Szöllőssy Pál, Balla Bálint. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem: Basel-Budapest, 2003. 73-88.

10 L. 24. szám alatt in Vajta: Amíg időnk van (1998), 261.

11 Pröhle, i.m. 50. Kiemelés az eredetiben.

„az istenfogalom határozza meg az istentiszteletről alkotott felfogást”.¹² Az istentisztelet (mise) – alaptételének megfelelően – vagy áldozat (sacrificium), vagy Isten ajándéka (beneficium). S ezzel máris a lutheri teológia legsajátosabb és kikerülhetetlen felismerésénél vagyunk. Ezt tárgyalja az értekezés meghatározó első része. A második részben az Isten ajándéka és az emberi hit viszonyát tárgyalja két fejezetben: *Az istentisztelet mint Isten cselekedete* és *Az istentisztelet mint a hit cselekedete*. E két fejezet alfejezetei ugyanazt a kérdést tárgyalják az említett két szempontból. Így fejeződik ki, hogy: „Az istentisztelet egyes részeit tehát nem lehet két csoportra bontani: Isten cselekedetére és a hit cselekedetére, hanem *csak akkor helyes és igazi az istentisztelet, ha minden egyes pontján együtt van e kettő: Isten cselekedete és a hit cselekedete.*”¹³ Vajta Vilmos szavaival: „Mert ha Luther teológiai gondolkodásában a hit áll középpontban, ez azt jelenti, hogy Isten áll a középpontban.”¹⁴ És: „Isten és a hit összetartozik.”¹⁵

Tiszteletbeli doktorrá avatása alkalmából 1989-ben tartott budapesti előadása az utolsó ötven év áttekintése.¹⁶ Számba veszi az ökumenikus erőfeszítések történetét és képet ad a világ utolsó ötven évének történetéről. Minden évtizedre nézve tömör és találó összefoglalást ad, az ökumenikus mozgalom kiemelkedő eseményeinek, az ökumenikus teológiai gondolkodásnak és a világ történetének kiszélesedéseivel és beszűküléseivel, más szóval reményeket ébresztő és veszélyeket rejtő fejleményeivel. Érdemes sorra venni ezeket az évtizedeket egy olyan ökumenikus személyiség szemüvegén keresztül, mint Vajta Vilmos. A háború alatti és utáni 40-es évek jelentették a felkészülést, telve sokféle reménységgel, de már jelentkeztek a hidegháború idejét meghatározó nehézségek is. Az 50-es évek az ismerkedés és az azonosság keresésének éveit voltak. Az ökumenicitás és hitvallásos identitás alternatívaként jelent meg az ökumenikus mozgalom iránt elkötelezettek nagy részében. Ezzel szemben a kettő egyidejű hangsúlyozása és a mindkettő iránti elkötelezettség mellett áll ki Vajta, mert a kettő szembeállítása téves, a kettő ugyanis összefér. Ekkor kezdődött meg az evangélikusok és reformátusok viszonyának felülvizsgálata, amely később a Leuenbergi Konkordia elfogadásához

12 Vajta: *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther* (1952), 3. Az idézet fordítása in Pröhle: *Az istentisztelet teológiája Luthernél* (1957), 50.

13 Pröhle, i.m. 51. Kiemelés az eredetiben.

14 Vajta: *Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther* (1952), 17. Az idézet fordítása in Pröhle: *Az istentisztelet teológiája Luthernél* (1957), 51.

15 Az idézet fordítása in Pröhle, i.m. 51., amely azonban az idézet pontos forrására nem utal.

16 Ökumenikus tapasztalatok (1941-1990). *Lelkipásztor* (65) 1990/4, 119-124. Megjelent még in uő: *Amíg időnk van* (1998), 188-205.

vezetett. A strasbourgi ökumenikus kutatóintézet felállítása és a Luther-kutatók világkongresszusának rendszeres megtartása nemcsak az ökumenikus mozgalomnak, hanem Vajta Vilmos életének is meghatározó eseménye volt. A 60-as évek korábban elképzelhetetlen, de nagyon várt örvendetes kiszélesedést hozott az orosz ortodox egyház belépésével az Egyházak Világtanácsába, de ennek következtében „bizonyos kérdések tiltott témákká váltak”.¹⁷ Meg kell ugyan jegyezni, hogy a kelet-európai egyházak tagsága kapcsán ezt a problémát már jól ismerték az EVT-ben. A második vatikáni zsinat is korábban elképzelhetetlen nyitást hozott a 60-as években: „Úgy még nem hallgattak evangélikus teológusokra a katolikus egyházban, mint ezen a zsinaton és azután is. [...] De amilyen kiszélesedést jelent ez a jelenség, olyan ellenhatást is váltott ki. A katolikus ökuménizmus beszűkülést is jelentett, mégpedig a római pápa fennhatóságának feltételét, melyet a katolikus résztvevőknek a jövőben is el kellett fogadniok ökuménikus részvételük áraként.”¹⁸ További jellemzője volt még ennek az évtizednek a társadalmi problémák iránti roppant érdeklődés. Általánosan elfogadott igazság Vajta szerint is, hogy az egyháznak a világban, a társadalomban való szolgálatával foglalkozni kell. Annyira nem lehet őt a szociális kérdésekkel szembeni közömbösséggel vádolni, hogy egyik méltatója egyenesen szociáletikai vonzódásáról írt.¹⁹ A társadalmi kérdésekkel való foglalkozás azonban – int Vajta – veszélyes kísértéssé válhat és vált is: „A társadalmi problémák annyira előtérbe kerültek, hogy az egyház elsődleges szolgálata mintegy háttérbe szorult, mert (természetes feltételként?) – kimondatlan maradt. »Az emberiség nagy problémái« – ahogyan a mai szóhasználat meghonosodott – mintha figyelmen kívül hagynák a bűnbocsánat és megtérés üzenetét, melynek hitbeli elfogadása nélkül az emberi szeretet hitből fakadó gyümölcsei is elsorvadnak. Az evangélium főmondatát nem lehet mellékmondatként hirdetni, mintha az etikai cselekvés világi sikere adná meg az egyház létjogosultságát.”²⁰ Az ökumenikus mozgalom kezdeti és gyors kiszélesedése után a 70-es évek a reflexiót tették szükségessé, amit sokan stagnálásként éltek meg. De ekkor indultak meg az interkonfesszionális dialógusok, amelyek eredménye számos dokumentumban fogalmazódott meg.²¹ Az

17 I.m., Lelkipásztor (65) 1990/4, 121. Amíg időnk van (1998), 194.

18 I.m., Lelkipásztor (65) 1990/4, 121. Amíg időnk van (1998), 195.

19 Hafenscher Károly: Vajta Vilmos újra magyarul. Lelkipásztor (68) 1993/1, 3.

20 Ökumenikus tapasztalatok (1941-1990). Lelkipásztor (65) 1990/4, 122. Amíg időnk van (1998), 197-198.

21 E szövegek német kiadása: Dokumente wachsender Übereinstimmung. Sämtliche Berichte und Konsentexte interkonfessioneller Gespräche auf Weltebene. 1931-1982. [Band 1.] Herausgegeben und eingeleitet von Harding Meyer, Hans Jörg Urban, Lukas Vischer. Verlag Bonifatius-Druckerei: Paderborn / Verlag Otto Lembeck: Frankfurt am Main, 1983. 709 o.

elérendő egység modelljét később a kiengesztelt különbözőség fogalmával fejezték ki. A 80-as években közös erőfeszítést tett – mondhatni – a világkeresztyénség minden ága a keresztyén hit közös tartalmának kifejtésére. Eredménye az ún. Limai dokumentumban lett, amelyet 1982-ben fogadtak el, s amely a keresztségről, úrvacsoráról és az egyházi szolgálatról vallott közös hitet és az ahhoz vezető, még szükségesnek lépéseket fejtette ki. Ennek az évtizednek eseménye még az ún. zsinati folyamatra (conciliar process) vonatkozó javaslat, amely az igazságosság, béke és a teremtés roppant problémáira tekintettel akarta meghatározni a keresztyének hitét és feladatait. A kérdések, amelyeket Vajta Vilmos ezzel a tervvel és megvalósításával kapcsolatban fölvetett, teológiailag megalapozott kritikai kérdések: „A keresztyénség és benne az ökumenikus mozgalom számára a kérdés az lesz, hogy ezen a három témán keresztül tudunk-e majd arról szólni, amit csak az egyház tud az evangélium küldetésében elmondani. Mert az evangéliumnak van egy többletigazsága; és olyan békességet hirdet, amely nem abban az álomban merül el, hogy minden nép egymással békében fog élni a földön; és tud egy olyan teremtésről, amely új teremtés, azaz új ég és új föld. [...] Mi történik ezen »zsinati folyamatban« közöttünk»: hol kapunk arra támogatást, hogy egy megtévesztő »keresztyén« álommal szemben az evangélium hangját halljuk meg? Lehet-e ezt a jelen világot olyan ígéretekkel megváltoztatni, hogy emberi felelősségünk aktivizálásával ezt a világot mindenki számára boldoggá és széppé változtathatjuk? S mindezt a keresztyénség nevében? Hol marad a katalizmának a nagy igazsága, hogy »ég és föld elmúlnak«? Mindez számomra – az eddig tapasztalatok szerint! – a ránk köszöntő 90-es éveknek radikálisan keresztyén problematikája.”²²

Egy teológus élet összefoglalása és egyúttal hagyakozás, amikor előre tekint a második évezred utolsó évtizedére: „Előadásomban többször ejtettem szót arról, hogy az egyháznak Krisztus küldetésében olyan mondanivalója van, amit senki más nem tud elmondani helyette. Ha ezzel adósa marad az emberiségnek, akkor csak azt mondja, amit mindenki más is, néha talán sokkal jobban, el tud mondani. Az egyháznak nincs szabadalma világi kérdések megoldására. De van szava ahhoz az emberiséghez, mely e világban küzd emberi létének emberséges megoldásáért. Ez a Szó, amelynek kimondására egyedüli, kiváltságos küldetése van, az e világban megszólalt Igéből, a testté lett Krisztusból mint az eljövendőből (Mt 11,3) olvasható le egyedül. »Őt hallgassátok!« (Mt 17,5) Az egyháznak tehát az a küldetése, hogy ne e világ (esetleg egy még »jobb világ«),

22 Ökumenikus tapasztalatok (1941-1990). Lelkipásztor (65) 1990/4, 124. Amíg időnk van (1998), 203-204.

hanem az eljövendő világ hírnöke legyen.”²³

Ragaszkodás, ellentét és megbékélés

A nyugatra érkező magyarok közötti munkájával, de tudományos munkájában is kifejezte ragaszkodását hazájához és egyházához.

Doktori értekezésének előszavában részletesen lundi tanáraitól emlékezett meg. Először mégis soproni tanárait említette, akiknek mindegyike a maga módján hozzájárult ahhoz, hogy az istentisztelet és Luther teológiájának problémájával kezdjen foglalkozni. Hálája határtalan irántuk, akiket ezzel a könyvvel keres meg.²⁴ Az előszó előtt pedig magyar szolgatársainak ajánlja könyvét.²⁵

Élénken figyelemmel kísérte a hazai egyházi helyzetet, a teológiai munkát és véleményt alkotott róla. Véleményét a különböző találkozások alkalmával nem rejtette véka alá. Egy 1983 tavaszán megjelent cikke nyomán²⁶ azonban konfliktus támadt a hazai egyházi vezetőséggel. Néhány gyakorlati vonatkozáson túl, írásában teológiai érvekkel támasztja alá fenntartásait a diakóniai teológiával szemben. Ezek: A megváltás dimenziója alig játszik benne szerepet, helyét „a humanitárius irányban kiterjesztett diakónia foglalja el.”²⁷ Hosszú idő után Krisztust ugyan már nemcsak szolgának (diakonosz) mondják, hanem Úrnak (küriosz) is, de elhallgatva a világ hatalmasaival szembeni szuverenitását.²⁸ Krisztus szenvedése mellett a tanítványi szenvedés nem kap kellő hangsúlyt.²⁹ Vajta számára nyilvánvaló, hogy a vallást „különböző segédszolgálatok elvégzésére” használja

23 I.m. Lelkipásztor (65) 1990/4, 124. Amíg időnk van (1998), 204.

24 „Wenn ich hiermit die folgende Untersuchung als ein Resultat meiner Studienjahre in Schweden vorlege, gehen meine Gedanken vor allem zu meinen ersten Lehrern an der Theologischen Fakultät in Sopron (Ungarn) während der Jahre 1936-1940. Sie haben jeder auf seine Weise dazu beigetragen, dass sich mein Interesse dem Problem des Gottesdienstes sowie der Theologie Luthers zuwandte. Sie bereiteten mir auch die Möglichkeit eines Studiums in Schweden. Nicht alle sind mehr am Leben, und nicht alle können ihrer Lehrtätigkeit fortführen. Aber meine Dankbarkeit ist unbegrenzt und sucht in der Gestalt dieses Buches jeden einzelnen von ihnen.” Vajta, Vilmos: Die Theologie des Gottesdienstes bei Luther. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag: Stockholm, 1952. VII.

25 „Meinen ungarischen Amtsbrüdern.”

26 Umstrittene Theologie der Diakonie. Kirche im Sozialismus am Beispiel Ungarn. Lutherische Monatshefte (22) 1983/3, 114-118. Debatable Theology of Diaconia – Hungarian Example of „The Church in Socialist Society”. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, ed. By Paul Mojzes, IV, Nr. 1, Easton, Pa. 1984, 45-60. The Hungarian Lutheran Church and the „Theology of Diaconia”. Dispute over the „Theology of Diaconia” – the Hungarian version of „the Church in Socialist Society”. Religion in Communist Lands, Vol. 12, No. 2, Summer 1984. 130-142. Magyarul külföldön: Koinonia 28, 1983, 12-22. Itthon: Kritikai megjegyzések a diakóniai teológiához. Fordította Liska Endre. In uó: Amíg időnk van (1998), 212-224.

27 Amíg időnk van (1998), 214.

28 Uo.

29 I.m., 215.

fel a szocialista társadalmi struktúra a diakóniai teológia segítségével.³⁰ A következmény, hogy az egyház csak önkritikát gyakorol, társadalomkritikát nem. Mindez azzal jár, hogy csak a más földrészeken és más országokban történő igazságtalanságot teszik szóvá, a saját államhatalom számkivetettjeivel nem foglalkoznak. Vajta számára kézenfekvő a párhuzam a nemzeti szocializmus idején működő Deutsche Christen mozgalmaival. A marxistákkal folytatott dialógusban pedig – kérdezi Vajta, – a diakóniát választva tájékozódási pontnak, vajon a protestáns részvevők megőrizték-e teológiai integritásukat? Kritikai megjegyzései ebben a megállapításban összegezhetők: „A diakóniai teológia kizárólagossá tételével az egyházi vezetőség olyan feladatokat vesz át, amelyek az állam által végzett ideológiai nevelésnek felelnek meg.”³¹

Ez a néhány gondolat kellően érzékelteti, hogy az LVSZ budapesti nagygyűlése előkészületeinek idején, amikor Káldy Zoltán elnöki aspirációja és reménysége már nyilvánvaló volt, Vajta Vilmos megindokolt észrevételeire a Magyarországi Evangélikus Egyház vezetőségében – enyhén szólva – nem volt meg a fogadókészség. Az elnökválasztás kérdését a nyugati sajtóban feszegető kritikus vélemények³² újra és újra borzolták a kedélyeket. Különösnek találták ráadásul azt is, hogy Vajta mintha inkább adna hitelt az egyházak beilleszkedését konstatáló „tudományos” marxista elemzéseknek, mint nekik maguknak, holott amazok elfogulatlanságának feltételezésére sem volt kellő indok.³³

30 I.m., 220.

31 I.m. 220-221.

32 Például Hansjörg N. Schultz írása az Evangelischer Pressedienst 1983. május 30-i számában.

33 Ebben az összefüggésben Pröhle Károly panaszkolta, hogy Vajta Vilmos úgy idézi őt, hogy mondanivalója folytatását még csak nem is ismerteti. A német szöveg alapján, amelyet feltehetően Valta Vilmos fordított magyarból, a Liska Endre fordításában készült szöveget közli a magyarul megjelent tanulmány: Amíg időnk van (1998), 213. Pröhle eredeti magyar szövegének idézett része, amely tartalmilag egybecseng Poór József marxista filozófus megállapításával, amelyre Vajta is utalt: „A szolgálat-teológiájának, ahogyan azt mi Magyarországon értelmezzük, van mégis egy sajátossága, és ez az, hogy számunkra a szolgálat magába foglalja a pozitív együttműködést marxistákkal és az aktív részvételt szocialista társadalmunk építésében. A szolgálatnak ez az értelmezése és gyakorlati következménye természetesen azt is sejteti, hogy szolgálat-teológiánk nemcsak ezen az egy ponton, hanem szellemében és struktúrájában is különbözik a szolgálat egyéb teológiai értelmezésétől. Nemzetközi ökumenikus szolgálatunk szempontjából érdemes volna ennek a különbségnek felmutatására külön tanulmányt fordítani.” Azonban Pröhle így folytatja, de Vajta ezt már nem idézi és nem is utal rá: „A felénk forduló érdeklődés – akár pozitív, akár negatív érdeklődés az –, arról tanúskodik, hogy itt valóban új teológiai jelenségről és ennek nyomán új útról van szó. Éppen ezért érthető az a gyanakvás, amellyel vállalkozásunkat nemegyszer mind marxista, mind keresztyén oldalról szemlélik: a szolgálat-teológia hátha csak leplezése vagy teológiai igazolása opportunizmusnak, a megalkuvó konformizmusnak vagy a keresztyénség és a marxizmus közötti megengedhetetlen kompromisszumnak. Minden ilyen gyanakvással szemben két szempont, ill. tényre hivatkozunk. Először is: szolgálat-teológiánknak éppen az az egyik sajátossága és újsága, hogy nem keverjük a marxizmust és a keresztyénséget, mert világnézeti alapjaik ellentétét kibékíthetetlennek tartjuk, és mégis nemcsak lehetségesnek tartjuk, hanem meg is valósítjuk az együttműködést. Másrészt: a szolgálat-teológia egyáltalában nem szűkíthető le az egyháznak a szocializmusban való tájékozódására, hanem kiterjed az egyház lényegének és minden funkciójának

Ebben a helyzetben a kölcsönös kritika jogosultságának elismerését – sajnos – nem úgy értették, hogy Vajta párbeszédre hív vagy segíteni akar.³⁴

Szerencsétlen reakció volt, hogy a széles ismertségű és nagy tekintélyű teológus teológiai érveit kereken elutasították,³⁵ érdemi válasza nem méltatták, sőt, úgy tűnt,³⁶ rágalmazásnak minősítették kritikáját.³⁷ Fájdalmas és egészében színvonal alatti volt a reagálás itthonról, amelynek eredményét borítékolni lehetett volna, ti. hogy nem érhet el

újraértelmezésére. Szolgáltatainknak csak egy része az együttműködés marxistákkal. Mert amikor szolgáló egyházzal beszélünk, akkor szolgálatként értelmezzük az igehirdetést, az evangélizációt, a missziót, a diakóniát, a lelkipásztorkodást, a tanítást, az egyház szervezetét és az egyháztagságot. Mind olyan terület ez, amelyen szó sem lehet együttműködésről a nem hívőkkel, de ezt senki nem is várja tőlünk.” Pröhle Károly: Együttműködés és együttgondolkodás. A keresztyén-marxista dialógus új szakasza felé. *Lelkipásztor* (56) 1981/12, 725-733., itt 727-728. Pröhle írása megjelent még: *Világosság* XXII. évf. 12. szám, 1981/12, 737-741. / *Theologiai Szemle* (Új folyam 24) 1981/6, 373-376. Vö. még Pröhle Károly megjegyzését *EOL Külügy* 30. d.

- 34 A tanulmány utolsó két mondata ezt a párbeszéd-készséget elég egyértelműen fejezi ki: „Egy ilyen dialógusból nem hiányozhat természetesen a testvéri együttérzés az útját kereső »egyház a szocializmusban« iránt. Nem hiányozhat azonban a tárgyi felkészültség sem, nehogy naiv »testvériességből« még támogatást is kapjon az illető egyház a konformizmus útján, amely a »szocializmusba« vezet.” Vajta Vilmos: *Kritikai megjegyzések a diakóniai teológiához*. In uó: *Amíg időnk van* (1998), 224.
- 35 A *Lutherische Monatshefte* főszerkesztőjének, Hans Weissgerbernek nem közlés céljából küldött „magánlevelében” is gyalázkodó írásnak minősítette Vajta Vilmos írását Káldy Zoltán. Két korábbi előadásának mintegy válaszként való közlését nem sikerült ugyan elérnie, de az *Evangelischer Pressedienst* főszerkesztője, Hans Hafenbrack 1983 októberében interjút készített vele, amely megjelent (*epd-Dokumentation* 48a/1983, 1-13.)
- 36 A hivatalos magyar nyilatkozatot, amely Vajta Vilmos tanulmányán kívül még Hansjörg N. Schultznak az *Evangelischer Pressedienst* 1983. május 30-i számában megjelent cikkével is foglalkozott, *Rágalmazások visszautasítása* címen adták közre. Tudatosan árnyalt megkülönböztetés kívánt lenni, hogy Schultz írását rágalmazásként (*Verleumdung, slander*), Vajtaét gyanúsításként (*Verdächtigung, insinuation*) említi a szöveg. Az olvasók azonban a teljes nyilatkozat hangvételének hatása alatt aligha tulajdonítottak ennek az árnyalatbeli megkülönböztetésnek bármiféle jelentőséget. Amint annak sem, hogy az aláírók között nem szerepelt Káldy Zoltán neve.
- 37 A nyilatkozat Vajta Vilmos írásával kapcsolatos részének szövege:
„Így visszautasítjuk a gyanúsításokat, melyek a hannoveri *Lutherische Monatshefte* márciusi számában jelentek meg Vajta Vilmos ny. egyetemi tanár tollából. A „Kritikai megjegyzések a diakóniai teológiához” (*Umstrittene Theologie der Diakonie*) c. cikkében támadja egyházunk teológiáját mint »konformista« teológiát, mely hasonlóan a hitleri idők »németkeresztyéneinek« hírhedt teológiájához – »része lett a marxizmus ideológiai apparátusának«. Szerinte ez a teológia elfelejtkezik »a tanítványok szenvedéséről« s az egyházi vezetőség egyszerűen ráerőlteti azt a hívekre.
Ezeket a súlyos vádakot olyasvalaki emeli ellenünk, aki az utolsó 42 évben Nyugaton élt, soha nem tapasztalta meg velünk együtt a fasiszta idők szenvedéseit országunkban, mely aztán harctérré vált, sem a háború sújtotta országnak romjaiból való felépítését, sem egyházunk fáradozását azon, hogy utat találjon egy új helyzetben, s aki most mégis azt hiszi, joga van kioktatni és cenzúrázni korábbi egyházát.
Egyházunk soha nem járt a konformizmus útján, a »németkeresztyének« útján. Határozottan ellene van mindenféle ideológiai szinkretizmusnak. És soha nem tért ki az olyan szenvedés elől, melyet Isten mért ki nekünk. Aki ismeri a »diakóniai teológiát«, tisztában van vele, hogy ez krisztocentrikus teológia.
Alaptalan állítás az, hogy egyházi vezetőink ráerőltetik lelkészeinkre és híveinkre ezt a teológiát. Ők ezt a teológiai gondolkodást meggyőződésből követik, különösen is gyakorlati szolgálatukban.”
A szöveg Budapesten kelt 1983. június 22-én, aláírói pedig Fekete Zoltán országos felügyelő, Nagy Gyula püspök, Mihály Dezső északi és Szilágyi Béla déli egyházkerületi felügyelő, valamint Karner Ágoston országos főtitkár voltak. Rövidítve közli az angol szövegből készült fordítás alapján Terray László in

mást, mint csak azt, hogy a nyugati magyar lelkészek vérmérsékletük szerint mind Vajta Vilmos mellé állnak,³⁸ a hazai egyház válasza pedig – tartalmával és hangvételével egyaránt – nyugaton csak értetlenséget és megütközést kelt, Vajta Vilmost pedig emberi méltóságában is megsérti. Ami történt, és ahogyan történt, iskolapéldája annak, hogyan lehet egy problémát még jobban elmélyíteni és elmérgesíteni.³⁹ Ha „nyomás” alatt történt vagy történt volna is ez az ütésváltás, elsősorban a hazai helyzetre gondolva, akkor is nem lehet kikerülni egy kérdést. Nem lehetett volna másképpen?⁴⁰ Mert hogy másképpen kellett volna, annyi bizonyos.

Egyház és Világ (V/2), 1994. február, 22-23. (Nincs tudomásom arról, hogy ez a szöveg magyarul akár korábban, akár később megjelent volna. RA)

„Verleumdungen zurückgewiesen.

Erklärung der Kirchenleitung der Lutherischen Kirche in Ungarn.

So weisen wir die Verdächtigungen zurück, die in der Märznummer der »Lutherischen Monatshefte« (Hannover) vom emeritierten Professor Vilmos Vajta erschienen sind. In seinem Artikel »Umstrittene Theologie der Diakonie« greift er die Theologie in unserer Kirche als eine Theologie des »Konformismus« an, welche – der berüchtigten DC-Theologie ähnlich – zu einem »Bestandteil des marxistischen ideologischen Apparats geworden ist«. Er charakterisiert diese Theologie als ein theologisches Denken, das kein »Leiden der Jünger« kennt und einfach von der Kirchenleitung auf das Kirchenvolk gezwungen wird.

Und diese schweren Anklagen werden von jemandem ausgesprochen, der seit 42 Jahren im Westen lebt und selbst die Leiden der faschistischen Zeit, seines zum Kriegschauplatz gewordenen Landes, des Aufbaus eines kriegszerstörten Landes aus den Trümmern, sowie des mühevollen Weg-Suchens seiner Kirche nicht mitgemacht hat, – und trotzdem denkt, seine frühere Kirche belehren und zurechtweisen zu können.

Unsere Kirche hat nie auf den Weg des Konformismus, den Weg der »Deutschen Christen«, getreten. Sie ist entschieden gegen jede Art ideologischer Vermischung. Sie vermeidet auch den Weg des Leidens nicht, wenn dieses Leiden uns von Gott auferlegt wird. Jeder Kenner der »Theologie der Diakonie« weiß, dass sie eine christozentrische Theologie ist. Und es ist eine falsche Behauptung, als wollte die Kirchenleitung diese Theologie den Pastoren und Gemeinden aufzwingen. Sie folgen diesem theologischen Denken aus Überzeugung und vor allem durch ihren Lebenswandel.” (részletek) Teljes szöveg in Ungarischer Kirchlicher Pressedienst (XXXV/14) 15. Juli 1983. S. 12-18.

Angolul megjelent: Slanders Rejected. Declaration by leading officials of the Evangelical Lutheran Church in Hungary. In Hungarian Church Press, Vol. XXXV/No. 14. July 15th, 1983. 11-14. / In Religion in Communist Lands, Vol. 12, No. 2, Summer 1984. 142-143.

38 Terray László: Egyház a szocializmusban. Ex: Koinonia, 28. szám / 1983 december. Megjelent még: Állam és egyház a mai Magyarországon (1983). Egyház és Világ (V/2) 1994. február, 9-15. Pátkai, Róbert: Analysis or Slander? Keston News Service, 1983. nov. 189. p. Még megjelent in Religion in Communist Lands, Vol. 12, No. 2, Summer 1984. 144-148. Rövidítve magyar fordításban megjelent: Elemzés vagy rágalmozás? Egyház és Világ (V/2) 1994. február, 23-24.

39 Megjegyzendő azonban, hogy nem minden lehetőséget használt ki az egyház vezetősége a viszontválaszra, mert amikor Günter Wirth mint főszerkesztő 1983. március 29-én kelt levelében Káldy Zoltánnak felajánlotta egy válasz megjelentetését az NDK-beli lelkészeknek az állammal leginkább együttműködő szövetsége, a Pfarrerbund folyóiratába (Standpunkt), június 20-án újabb levélben (EOL Külügy 30. d.) megismételte ajánlatát. S ha emlékezetem nem csal, sem levelére választ, sem publikálandó írást nem kapott.

40 Személyesen nekem bátorítás volt, amikor 1989-es budapesti látogatása alkalmával Vajta Vilmos két írásomra utalva azt mondta, az a benyomása, hogy látom a problémákat. Vö. Isten szolidaritásra hív. Az Ötödik Keresztyén Béke-Világgyűlés elé. Lelkipásztor (53) 1978/6, 332-337. –Vallás és vallásosság a mai Magyarországon. Lukács József könyve. Diakonia (10) 1988/1, 90-91.

A kritikai jelenlétnek nem lehet vége

A rendszerváltás után a felkínált tiszteletbeli doktori cím, az elhatárolódás a korábbi vádaskodástól,⁴¹ valamint az ígéret Vajta írásainak magyarországi megjelentetésére a megbékélés gyümölcsét érlelte meg.

Ennyiben még azt is lehet állítani, hogy a mindkét részről nagy odaadással folytatott vita nemcsak elcsitult, hanem – a rendszerváltás következtében – bizonyos értelemben eldőlt Vajta Vilmos javára. S visszatekintve ezt a szomorú és fájdalmas epizódot ma a közelmúlt történetének egyik már-már érthetetlen adalékaként idézhetnénk fel. Nem volna azonban helyes annyiban hagyni.

Doktoranduszokkal olvasva Vajta Vilmos 11 évvel fiatalabb kortársától Johann Baptist Metzről⁴² 2004-ben magyarul megjelent tanulmánygyűjteményét, *Az új politikai teológia alapkérdései*, amelynek egyes darabjai eredetileg a fentiekben vázolt konfliktus idején keletkeztek, ismételten felidéződtek bennem az egykori élet vita érvei. Metz nagy veszedelemnek tartja, hogy a formatörténeti kutatás és a mítosztalanítás nyomán a teológia az egzisztencializmus és perszonalizmus kategóriáinak felhasználásával értelmezte elsősorban az Újszövetséget. Ennek következménye lett, „hogy a keresztény üzenet társadalmi dimenzióját hallgatólagosan vagy nyíltan nem lényegi, másodlagos tényezőként kezelte, egyszóval lényege szerint az egyénhez utalta a keresztény üzenetet, és a hitbeli gyakorlatot az egyén világtól független döntésére korlátozta.”⁴³ A jelenséget a keresztény hit privatizációjának nevezi a római katolikus teológus. Elengedhetetlennek tartja az egyház társadalomkritikai feladatát, s talán nem is kell külön hangsúlyozni, nem gondolja,

41 „A megbékülés útján

Egyházunk az új Teológiai Akadémia megnyitása ünnepén – más neves külföldi és hazai teológusok között – tiszteletbeli teológiai doktorné kívánja avatni Dr. Vajta Vilmos Svédországban élő lelkeszt, teológiai professzort. Egyházunk mai vezetősége és az Akadémia tanári kara ezzel a döntésével világosan elhatárolja magát a régebbi egyházvezetés konfrontációs döntéseitől. A felajánlott legmagasabb hazai egyházi kitüntetéssel nyilvánosan is kifejezni kívánja, hogy az elmúlt egyháztörténeti időszak kölcsönös bizalmatlanságát, feszültségeit őszintén sajnálja és azok kölcsönös megbocsátását kéri. Dr. Vajta Vilmos professzor testvérünket a Magyarországi Evangélikus Egyház megbecsült tudósának, egyházunk értékes szolgálatot végzett tagjának tekinti, műveinek hazai megjelentetéséről, teológiai tanulmányainak közléséről hazai folyóiratainkban a jövőben gondoskodni kíván.

Az a reménységünk, hogy a magyar evangélikus egyháznak ez a tiszteletadása a külföldön élő evangélikus tudósok iránt újabb lépés a hazai és a külföldi magyar evangélikusok közötti kiengesztelődés, az olyannyira szükséges összefogás és együttműködés útján.

Országos egyházi elnökség.” *Evangélikus Élet* (LIV/42) 1989. október 15. 3. o.

42 Egyik könyve magyarországi megjelenése alkalmából Budapesten is tartott életének nyolcvan évére visszatekintő előadást, vö. Metz, Johann Baptist: „A világ felé fordulva.” *Teológiai és önéletrajzi áttekintés*. Görfföl Tibor fordítása. *Vigilia* (74) 2009/1, 2-10.

43 Metz, Johann Baptist: *Az új politikai teológia alapkérdései*. Fordította Görfföl Tibor, Lázár Kovács Ákos, Török Tamás, Tözsér Endre. L'Harmattan: Budapest, 2004. 10.

hogyan az egyház ezt a feladatát a múltban teljesítette volna. Szerves része ennek a feladatnak szerinte az egyházon belüli nyilvánosság: „Mert kinek is kellene gondoskodnia arról, ha nem ennek a kritikai nyilvánosságnak, hogy az egyház mint intézmény ne képezze le magában azt, amit éppen kritizál a másokban?”⁴⁴

A teológia egyik legalapvetőbb feladatának tartja az egyidejűtlenség meghaladását is. Hiszen „az, amit a szószékről és a katedráról gyakran »paradoxonként«, a kereszténység »botrányaként«, a kereszt ellentmondásaként és idegenségeként hirdetnek, az pusztán az egyidejűtlen tudat jele, nem pedig a kereszt balgaságának korszerűtlenségét igazolja!”⁴⁵ Olyan egyházra van szükség, amely úgy hordozza Jézus Krisztus emlékezetét (*memoria Jesu Christi*), hogy elmondható róla, ha nem lenne, a hatalom birtokosai nyugodtabban aludnának.⁴⁶ A második világháború utáni magyarországi egyházi életben már-már kötelező volt az egyház bűneiről beszélni. Szinte a rendszer iránti lojalitás fokmérőjévé lett. Vajtát ismertette is utaltam erre. Az európai teológiának Metz meggyőződése szerint viszont „bizonyos *vétektörténet* horizontján kell reflektálnia magára. [...] Ha felismerjük, hogy az egyház immár új, kulturális tekintetben policentrikus világegyház, megtanulhatjuk, miként ítéljük meg magunkat és tulajdon történelmünket áldozataink szemével. E tapasztalat horizontján teológiánknak a megtérés és a bűnbánat politikailag is érzékeny teológiájává kell alakulnia.”⁴⁷

Ízelítőül legyen most ennyi elég a Metz teológiájának számunkra is figyelemre méltó vonásaiból. Nem valamely rendszer elkötelezettjeként, hanem világegyház tagjaként, nemcsak a jelenben, de a múlttal is számot vetve és az Isten jövője iránti elkötelezettséggel, a közeli és távoli mindennapos sorsközösségének tudatában, Krisztus követésében és világpolgárként gondolkodik és ír. Nincs információ arról, hogy Vajta Vilmos és Káldy Zoltán ismerték volna Metz munkásságát. Tanulságos lenne mérlegelni, milyen dialógust folytattak volna vagy folytatnának egymással külföldre szakadt és itthon szolgált magyar teológusok Johann Baptist Metzcel. Helyettük persze nem folytathatjuk le a vitát. Ha mégis kísérletet teszünk rá, az bizonyára hasznos tanulságokkal szolgál múltunk ismeretére, jelenünk kihívásaira és a jövővel kapcsolatos reménységünkre nézve is.

44 I.m. 18.

45 I.m. 55.

46 I.m. 57.

47 I.m. 112. Kiemelés az eredetiben.

Dr. Reuss András